

Tartu ehitusmeistrid keskaegses Novgorodis, Tallinna omad – Olavinlinnas

Ants Hein

On nii mõnigi erijoon, mille tõttu kesk- aegne ehituskunst Eestis mõjub veidi tei- seilmelisena, kui see seda on mujal Euroopas. Üks erisusi, mis talle sellise ilme annab, on peaaegu kõigi Läänest pärit arhitektuurivormide lihtsustav ümbertöötamine, omamoodi reduktsioon: ükstupuha, mida siinsed kohalikud meistrid on ka ehitanud, ikka ja alati lööb selle juures läbi mingi iseäralik suundumus kasinusele ja maalähedusele, teatud talupoeglikkusk. Või nagu võttis selle omal ajal kokku juba Otto Freymuth: „heterogeensete elementide kokkusulustamine“, „imelikud segakujundid“ – kõik see moodustabki „Vana-Liivimaa arhitektuuri omapärasuse“, millele kusagilt mujalt eeskujud otsida oleks üpris tulutu tegevus.¹

Et siinsetele meistritele omane loominguline käekiri on nõnda omalaadne ja selgelt väljakujunenud palgejoontega, on alust arvata, et suurem jagu nende ehitatud hooneid peaksid olema ka üsna kergesti äratuntavad – seda vast isegi neil juhtudel, kui need ei paiknegi Eestis. Nagu seda mõlemad siin käsitlusele tulevad objektid ju ka on – üks neist asub teispool Pihkvat Novgorodis, teine aga hoopiski Ida-Soomes, Olavinlinnas. Küll Eestist sadu

kilomeetreid eemal, jätavad mõlemad mulje, et meistrid, kes need püstitanud, pole saanud tulla kusagilt mujalt kui siitsamast Eestist. Kui esiotsa võis paista, et vaevalt õnnestuks tuua selle kohta mingeid konkreetsemaid tõendusmaterjale, siis asjaoludega lähemalt tutvudes sai selgeks, et tõtt-öelda on needki suuremalt jaolt olemas.

Tartlased Novgorodis

Omaaegne Novgorodi peapiiskopi residents, tuntud nii *Vladõtsnjaja* kui ka *Granovitaja palata* nime all, on üks tuntumaid arhitektuurimälestisi selles linnas.² Paikneb see sealse Kremli kõige põhjapoolsemas osas, otse Püha Sofia katedraali külje all kunagi asunud piiskopihoovi ehk *Vladõtsnõi dvor*'i keskel, olles äsja, aastail 2006–2012, ka üpris põhjalikult restaureeritud.³

Nii palju, kui selle hoone rajamisloost teada, sai üheks ajendiks asuda seda püstitada 1432. aasta sügisel piiskopihoovi tabanud tulekahju⁴ – nüüd oli toonasele Novgorodi peapiiskopile Jefimi (Eufemius) II-le uut *palata*'t kiirelt vaja mitte üksnes elupaigaks, vaid ka pidulike vastuvõttude korraldamise

¹ O. Freymuth. Meie arhitektuuriajaloo seniseist saavutistest. – Ajalooline Ajakiri 1930, nr. 9, lk. 116.

² Tuletatud sõnast „владыка“ (vn. 'käskija, valitseja'), mida pruugiti kõrgemate vaimulike, eeskätt piiskoppide ja peapiiskoppide puhul; nimetus *Granovitaja palata* võeti kasutusele alles 19. sajandil.

³ Ë. A. Gordienko. Vladyčnaja palata Novgorodskogo kremlja. Leningrad, 1991; V. A. Jadryšnikov. Vladyčnaja (Granovitaja) palata. – Arhitekturnoe nasledie Velikogo Novgoroda i Novgorodskoj oblasti. Katalog. Sost. M. I. Mil'čik. Sankt-Peterburg, 2009, lk. 108–110; I. V. Antipov. Novgorodskaja arhitektura vremeni arxiepis-kopov Efimija II i Iony Otenskogo. Moskva, 2009, lk. 194–201; I. Antipow, D. Jakowlew. Der Facettenpalast in Weliki-Nowgorod. Ein Denkmal der Zusammenarbeit deutscher und Nowgoroder Meister. – Russen und Deutsche. 1000 Jahre Wissenschaft, Kunst und Kultur. Essays. Hrsg. von M. Wemhoff und T. Igumnowa. Berlin, 2012, lk. 74–81.

Novgorodi *Vladõtšnaja* ehk *Granovitaja palata*, püstitatud 1433. aastal. Vaade loodest. Tagaplaanil näha Püha Sofia katedraal.

seks. Nagu seisab kirjas Novgorodi esimese letopissi nooremas redaktsioonis, said selle hoone püstitajateks 1433. aastal „meretagused saksa meistrid“, tegutsedes seejuures küll mitte päris üksi, vaid koos oma Novgorodi ametivendadega: „В лѣто 6941. [– – –] Того лѣта постави преподобный нареченный владыка Эуфимен полату въ дворѣ у себе, а двери у ней 30: а мастера дѣлалъ нѣмечкыи изъ Заморья с новгородскими масторы.“⁵ Enam-vähem sedasama väidab mõni teinegi Novgorodi toonane kroonika, kusjuures ühes neist on siiski täpsustatud, et *palata* ehitamiseks kulus 95 päeva, kusjuures novgorodlased ise olid kaasatud üksnes müüritöölistena („[– – –] постави владыка Эуфимен полату каменну оу себя на дворѣ въ 95 дни, ставили мастера Нѣмецкыи изъ Заморья, а стѣнщики

Новгородские“).⁶ Millal *palata* päriselt kasutusele võeti, pole täpisealt teada, sest veel 1441. aastalgi on tegeletud selles ruumide krohvimisega, samuti kaunistati see siis seestpoolt maalikutega.⁷

Eeskätt on Novgorodi *Granovitaja palata* leidnud hindamist kui ainus gooti vormides ehitis tervelt keskaegselt Venemaalt. Selle arhitektuuris leiab paljugi sellist, mis on võõras mitte üksnes Novgorodile, vaid kogu Vana-Vene ehituskunstile: gootipärased tähtvõlvid, tavatu kujuga portaali- ja aknaavad, hüpokaustahjud, eripärane müüriladumistechnika jne. Nagu aastail 2006–2008 läbi viidud arheoloogilised uuringud kinnitasid, valmis kogu hoone enam-vähem ühe hooga, sarnanedes oma põhiplaani poolest suurele L-ile.⁸ Põhiosas kahekorruseline, evib see

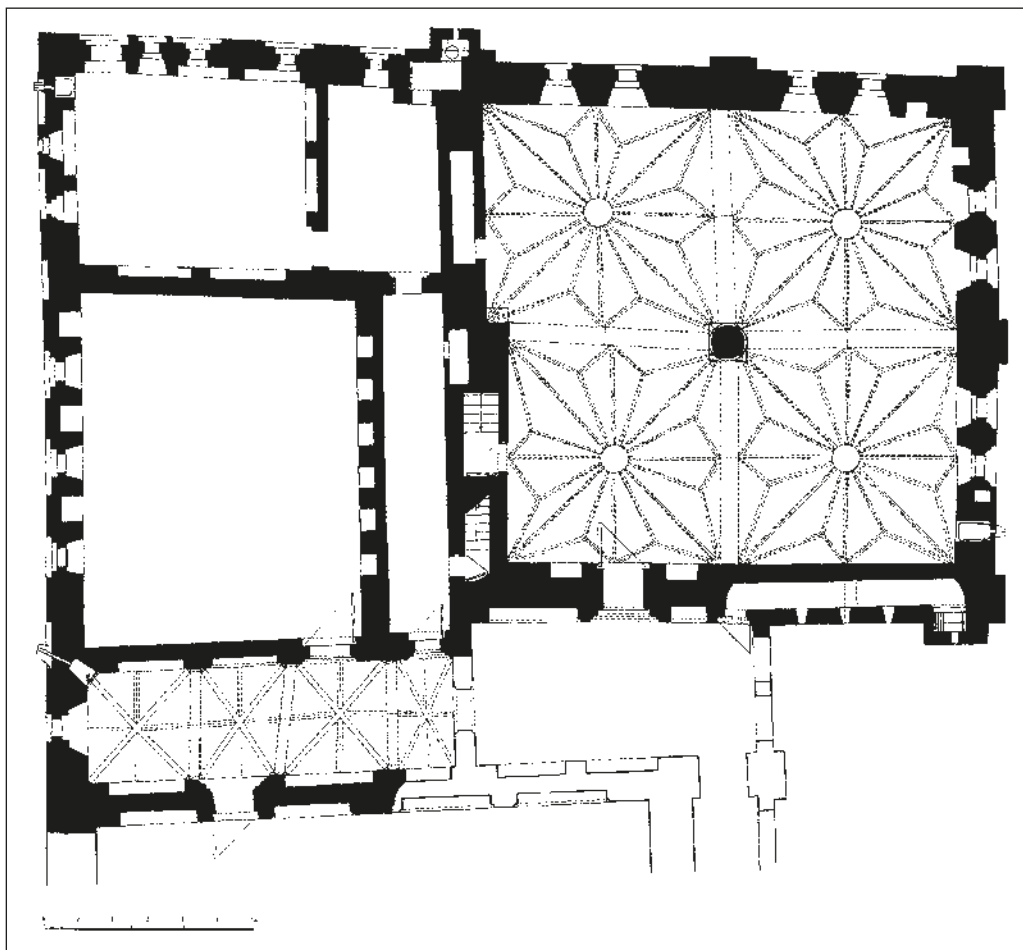
⁴ Novgorodskaja pervaja letopis' staršego i mladšego izvodov. Pod red. A. N. Nasonova. Moskva, Leningrad, 1950, lk. 416.

⁵ Novgorodskaja pervaja letopis', lk. 416.

⁶ Novgorodskaja četvertaja letopis'. Avt. predislovij A. G. Bobrov, B. M. Kloss. (Polnoe sobranie russkix letopisej. T. 4, č. 1.) Moskva, 2000, lk. 607. Сбна „стѣнщики“ tähendusest vt. A. Poppe. Materiały do słownika terminów budownictwa staroruskiego X–XV w. Wrocław, Warszawa, Kraków, 1962, lk. 73.

⁷ Novgorodskaja pervaja letopis', lk. 421.

⁸ D. E. Jakovlev. Vladyčnaja palata novgorodskogo Kremlja. Rekonstrukcija pervonačal'nogo oblika (po materialam issledovanij 2006–2007 gg.). – Lazarevskie čtenija. Iskusstvo Vizantii, Drevnej Rusi, Zapadnoj Evropy. Materjaly naučnoj konferencii. Moskva, 2008, lk. 160–174; I. V. Kalugina, D. E. Jakovlev, E. I. Ruzaeva. Arhitektura Vladyčnoj palaty novgorodskogo Kremlja po materialam issledovanij 2006–2008 godov. – Novgorod i Novgorodskaja zemlja. Iskusstvo i restavracija. 3. Velikij Novgorod, 2009, lk. 140–178.

Granovitaja palata teise korruse plaan. Dmitri Jakovlevi joonis.

praegu keldrikorrust üksnes idapoolsel tiival, kuna hoone kõige lõunapoolsem jätk, mis oli samuti kellerdatud, on hävinenud. Jagatud kaheks tiivaks, polnud *palata* kummagi tiiva vahele jäetud algselt mingeid ukseavasid, mis sunnib arvama, et kunagi võis kulgeda väljastpoolt maja ka mingi puidust ühendusgalerii.

Kõige esinduslikumalt on välja ehitatud *palata* idapoolne tiib, mis kujutab oma üldmahult risttahukat sisemiste mõõtmetega umbes 12–13 x 13 meetrit. Selle igale korrusele jääb üsna avar ruum, mis on nii keldri- kui ka esimese korruse keskel toetatud jämeda neljakandilise piilariga, ülakorrusel aga juba ümarsambaga. Ülakorrusel asuv pidusaal ongi kõige pilkupüüdvamaks ruumiks terves majas: kaetud üsnagi uhke,

kuni viie meetri kõrguseni küündiva gooti stiilis tähtvõlvlaega, mis on jaotatud laiade vahevööde abil neljaks enam-vähem võrdse suurusega võlvikuks ja mille ribid toetuvad umbes rinna kõrguselt algavatele seinakonsoolidele. Sealsed aknadki on tehtud mõnevõrra avaramatena kui mujal ning hoolimata sellest, et need avanevad üksnes itta ja põhja, on tegemist võrdlemisi valge ruumiga.

Palata läänepoolsed osad on lahendatud aga hoopis tagasihoidlikumatena ja, nagu arvata võib, leidsid kasutust peapiiskopi eluruumidena. Silma hakkavad mõned tunnuslikud detailid, nagu näiteks arvukad seinanišid. Piiskopliku elamise juurde on kuulunud ka käimla, mille eenduvat danskerit võib praegugi hoone põhjaküljel näha. Köeti

hüpokaustahjudega: arheoloogiliste uurin-gute käigus õnnestus nende kunagine ole-masolu teha kindlaks kolmes esimese korruse ruumis ja leida üles ka osa põrandaavadest, kust kaudu soe õhk levis ülakorrustele.

Hoone algsest välisilmest pole kuigi palju teada. Ühel aastaist 1574–1582 pärit ikoonil, mis kujutab kirikuteener Tarassi nägemust ja mida praegu eksponeeritakse Novgorodi riikliku muuseum-kaitseala kogudes, on ühel hoonel kujutatud mingeid astmikfrontoone – on oletatud, et tegemist võiks olla *Granovitaja palata*’t kaunistanud viiludega.⁹ Nagu arvata, võisid sellised astmikfrontoonid paikneda hoone iga tiiva otsal – üks neist avanemas itta, teine põhja ja kolmas lõunasse. Mingit sümmeetriat pole ometigi taotletud ning sestap on ka enamik akna- ja ukseavadest üsna erineva kujuga. Hoone on jäetud väljastpoolt krohvimata, välja arvatud teravkaarelised aknaorvad ja ümmargused sõõrimotiivid nii ida- kui ka põhjakülge toetavate tugipiilarite ülaosas. Lisaks tavalistele tellistele on kasu-tatud vähesel määral ka glasuurtelliseid, ent needki paiknevad seintes üpris juhuslikult.

Kust küll võisid need *Granovitaja palata*’t ehitanud „meretagused saksa meistrid“ ometi olla pärit? Et on kasutatud sõna нѣмецкые, ei pea sellest ilmtingimata veel järeldama, et nad oleksid saabunud kohale just Sak-samaalt. Tegelikult oli selle sõna tähendus-väli hoopis laiem, leides toonastes tekstides kasutust ühtaegu nii seoses sakslaste, taan-laste ja rootslaste kui ka näiteks liivimaalas-tega.¹⁰ Liiatigi siis väljend изъ Заморья, mis ei tähistanud samuti üksnes meretagust, vaid ka välismaist.¹¹ Nagu see tuleb üsna ilme-kalt esile ühest 1391. aastast pärit letopissi sissekandest, kus on tehtud küll esialgu juttu

„mere tagant saabunud saksa saadikutest“ (нѣмечкыи послове приихалѣ из заморья), ent pärastpoole siiski täpsustatakse, et neid tuli kohale „nii Lübeckist, Ojamaa saarelt, Riia, Tartust, Tallinnast kui ka veel palju-de teistest linnadest“.¹²

Nõnda saab piirkonnana, kust need „meretagused saksa meistrid“ võisid olla pärit, tulla kõne alla peaaegu ükskõik mil-line Novgorodiga 15. sajandil ühendust pida-nud läänepoolne regioon, paiknegu see siis Põhja-Saksamaal, Baltikumis või ka näiteks Skandinaavias. Eelisjärjekorras tuleksid arvesse muidugi novgorodlastega kõige tihe-damalt suhelnud Hansa Liidu linnad, nende hulgast omakorda aga need, mis geograafi-liseltki kõige lähemal. Nagu näiteks Riia – seda enam, et vähemasti korra, 1455. aastal, on toosama Novgorodi peapiiskop Jefimi II pöördunudki oskustööliste asjus just selle linna poole, paludes saata siis sealt enda juurde mõni vilunud kellavalaja.¹³

Kummatigi on enamik vene uurijaid pida-nud senini otstarbekamaks otsida *Granovitaja palata* ehitusel osalenud lääne meistreid siiski veidi kaugematelt aladelt, nagu näiteks Põh-ja-Saksamaalt või siis ka mõnedest praegu Poola koosseisu jäävatest piirkondadest. Eeskätt on need *palata*’s näha olevad tähtvõl-vid, mis on andnud neile sellekohase võtme: oma üldlahenduse poolest näikse need tõesti imiteerivat just Marienburgis (Malborkis) asuva Saksa Ordu kõrgmeisterliku linnuse suveremteri tähtvõlve. Sestap ongi mõned vene uurijad oletanud, et ka *palata*’t ehita-nud mürseppmeistrid võisid olla pärit kus-kilt sealtkandist – kas siis omaaegselt Prei-simaalt või mõnest Põhja-Saksa rannikulin-nast, nagu näiteks Stralsundist.¹⁴ On juhitud

⁹ I. V. Antipov. Novgorodskaja arhitektura vremeni arxiepiskopov, lk. 195.

¹⁰ Slovar’ russkogo jazyka XI–XVII vv. Vyp. 11. Moskva 1986, lk. 169; Slovar’ drevnerusskogo jazyka (XI–XIV vv.). T. V. Moskva, 2002, lk. 457.

¹¹ Slovar’ russkogo jazyka XI–XVII vv. Vyp. 5. Moskva, 1978, lk. 244; Slovar’ drevnerusskogo jazyka (XI–XIV vv.). T. III. Moskva, 1990, lk. 325.

¹² Novgorodskaja pervaja letopis’, lk. 384.

¹³ Gramoty Velikogo Novgoroda i Pskova. Pod red. S. N. Valka. Moskva, Leningrad, 1949, lk. 108, nr. 65; doku-mendi dateeringut vt. V. L. Janin. Novgorodskie akty XII–XV vv. Xronologičeskij kommentarij. Moskva, 1991, lk. 116–117.

¹⁴ I. Antipow, D. Jakowlew. Der Facettenpalast in Weliki-Nowgorod, lk. 81.

Tähtvõlvidega kujundatud ruum *Granovitaja palata* teisel korrusel, 1433.

tähelepanu, et isegi oma põhiplaani poolest sarnaneb *palata* pidusaal küllaltki sealtkandi kloostriisaalidele.¹⁵ Vahel on koguni oletatud, et võib-olla polnudki *Granovitaja palata* ainus hoone, mida need „mere tagant saabunud saksa meistrid“ tookord Novgorodi ehitasid, mistõttu on püütud otsida nende tegevuse jälgi ka näiteks sealse piiskopihoovi vahimaja ning Püha Sofia katedraali kellatorni vanemate osade arhitektuurist.¹⁶

Ent ometigi saab *Granovitaja palata* tähtvõlve lähemalt silmitsedes selgeks, et need on püstitatud sedavõrd lihtsakoelistes vormides, mis näiteks Preisimaal või ka Põhja-Saksa hansalinnades oluksid sel ajal juba täiesti mõeldamatud. Mis seal salata – sealkandis omas tähtvõlvide püstitamine selleks ajaks juba rohkem kui 130-aastast traditsiooni: kõigepealt, paljuskki just inglise eeskujudel, olid need võetud kasutusele Danzigi lähedal asuva Pelplini kloostri kirikus, samuti Kulmsee (Chełmża) toomkirikus, ent pärast seda, kui need juba 14. sajandi keskpaiku olid leidnud rakendust ka Saksa Ordu kõrg-

meistri enda residentsis, levisid seal peaaegu kõikjale. Tõtt-öelda oligi tähtvõlvidest saanud üks Põhja-Saksa tellisgootika, eriti veel sealse orduarhitektuuri olulisemaid tunnuseid, kusjuures iga meister, kes neid seal üles laduma juhtus, püüdis enamasti teha need valmis harilikult ikka järjest keerukamates ning uhkemates vormides.¹⁷

Tegelikult leiduski terves Läänemere regioonis toona ainult üks piirkond, kus selliseid ajast ja arust ning ka oma teostuse poolest nõnda algelisi tähtvõlve võis veel näha – nimelt Liivimaa. Olgu pealegi, et sarnaselt Preisimaaga seisis seegi suuremalt jaolt Saksa Ordu ülemvõimu all, tulid tähtvõlvid seal kasutusele tähelepanuväärsest hilja – teadaolevalt alles aastail 1408–1409, kui Riia Peetri kirikul valmis uus kooriruum. Seega isegi rohkem kui sajand hiljem, kui see oli juhtunud Preisimaal ja, nagu arvata võib, ehtas need võlvid seal valmis üks võõrsilt kohale kutsutud meister – rostocklane Johann Rumeshottel.¹⁸ Ent peagi õppisid sedalaadi võlvmistehnika ära ka Liivimaa omad meistrid ja nõnda ongi näiteks vanimad Eestis näha olevad tähtvõlvid – nii need, mis paiknevad Tallinna Oleviste kiriku kooriruumis, kui ka need, mis ehivad Püha Olavi gildimaja peosaali – laotud üles kindlasti juba kohalike meistrite poolt. Seda saab järeldada juba ainuüksi sellegi põhjal, et kõik nende juurde kuuluvad detailid, olgu tegemist siis roiete, seinakonoolide või ka näiteks sambakapiteelidega, on lahendatud neis samades lihtsajoonelistes vormides, mida siin juba varemaltki kasutati. Teatavasti alustati Oleviste kiriku kooriruumi ehitust 1420. aasta paiku ning Püha Olavi gildimajas näha olevad tähtvõlvid

¹⁵ P. N. Maksimov. Arhitektura Novgoroda i Pskova konca XIII – načala XVI v. – Vseobščaja istorija arhitektury v 12 tomax. T. 6: Arhitektura Rosii, Ukrainy i Belorusii. XIV – pervaja polovina XIX vv. Gl. red. P. N. Maksimov. Moskva, 1968, lk. 16.

¹⁶ D. S. Lixačev. Novgorod Velikij. Očerki istorii kul'tury Novgoroda XI–XVII vv. Leningrad, 1945, lk. 65; D. A. Petrov. Pis'mennye istočniki ob arhitekturnyx svjjax Novgoroda i Pskova c nemeckimi gorodami v XV veke. – Problemy izučeniija drevnerusskogo zодčestva. (Po materialam arhitekturno-arxeologičeskix čtenij, posvjaščennye pamjati P. A. Rappoport, 15–19 janv. 1990 g.) Sankt-Peterburg, 1996, lk. 118.

¹⁷ K. H. Clasen. Deutsche Gewölbe der Spätgotik. (Schriften des Instituts für Theorie und Geschichte der Baukunst.) Berlin, 1961, lk. 31–48; R. Nußbaum, S. Lepsky. Das gotische Gewölbe. München, Berlin, 1999, lk. 218 jj.

¹⁸ Praegu Riia Peetri kiriku kooris näha olevad tähtvõlvid ei ole siiski algsed, vaid on tehtud sinna alles 1960.–70. aastate restaureerimistööde käigus (G. Zirnīs. Pētera baznīza. Rīga, 1984, lk. 22 jj.).

Vaade *Granovitaja palata*'s leiduvatele tähtvõlvidele, 1433.

valmisid umbes 1424. aastaks¹⁹ – pärast seda sellist tüüpi võlve aga näiteks Tallinnas ilmselt eriti ei kasutatudki, kui mitte arvestada just 1436. aastal lõpetatud Pirita kloostrikirikut, millest samuti oletatakse, et oma kesklöövi kooripoolses osas võis see olla kaetud tähtvõlvidega.²⁰

Ent enam-vähem just selliseid tähtvõlve, nagu neid Tallinnas asuva endise Püha Olavi gildimaja peosaalis näha, võib *Granovitaja palata*'s ju kohatagi. Mitte üksnes, et kummalgi juhul on laotud need üles mitte just kõige parema asjatundmisega, veidi ligadi-logadi, vaid et ka näiteks nende paarismõikalised roided on üsnagi ühesugused. Õigupoolest ongi sellised paarismõikalised roided üks siinse gootika sümptomeid, sest lisaks hulgale hoonetele Tallinnas või ka näiteks Tartu Jaani kiriku käärkambris, võib neid kohata ka üpris mitmes maakirikus, nagu näiteks Viru-Jaagupis, Keilas, Harju-Ristil jm. Või siis ka see, et *Granovitaja palata*'s pole roideühenduste puhul kasutatud mingeid päiskive – ent on ju ka näiteks Tallinna Olavi saalis näha olevad tähtvõlvid leidnud lõpetamist ilma päris õigeid päiskive kasutamata.²¹ Aga näiteks oma seinakonsoolide

osas tunduvad *Granovitaja palata* tähtvõlvid juba sedavõrd primitiivsetena, et tekib kahtlus, kas neid üles ladunud meistrid on ise üldse teadnudki, kuidas taolised konsoolid peaksid õigupoolest välja nägema. Võib tuua esile veel mõnegi joone, mis seob seda Novgorodis asuvat hoonet eeskätt siinsete ehitustraditsioonidega, nagu näites see teguviis, kuidas on üles laotud sealsed paksud müürid: puhas tellisladu üksnes pealispinnal, sees aga pae- ja põllukivid mõrdiga segamini. Teatavasti on selline müüriladumisviis olnud keskajal Novgorodis täiesti tundmatu, Liivimaal aga üsnagi tavaline.²²

Kummatigi oleme kaugel sellest, et hakata pidama Novgorodis asuva *Granovitaja palata* autoreiks Tallinnast pärit müürseppmeistrid. Tõsi see küll oli, et alates 1390. aastatest püsis terve Novgorodi ja Hansa Liidu vaheline kaubavahetus põhiliselt kolme suurima Liivimaa linna – Riia, Tallinna ja Tartu – ohjata, ent sellegipoolest polnud Tallinn nende hulgast see, kel ka ehitusasjus kõige rohkem tegemist. Tegelikult sai seesuguseks linnaks hoopis Tartu – ja seda mitte üksnes sellepärast, et juba oma asukoha poolest paiknes ta Novgorodile kõige lähemal, vaid et ka sealse Hansa kaubahoovi, nn. Peetrikoja igapäevane eluolu, sealhulgas kõik ehitus- ja remonditööd jäeti suuremalt jaolt tartlaste korraldada.²³ Ehk nagu illustreerib seda ka üks tuntud fraas Tallinna rae poolt Tartu raele 1406. aastal lähetatud kirjast: „Talitage oma parema äranägemise järgi, sest me teame, et te seda heameelega teete.“²⁴

Just Peetrikojas, ent niisamuti ka sealsamas kõrval asunud Gooti kaubahoovis tehtavad tööd olidki need, mis tõid Tartu ehitusmeistrid kõige tihedamini Novgorodi. Kui juhuslikult on sellekohast materjali ka säili-

¹⁹ R. Kangrool, M. Lumiste. Mõningatest Tallinna 15. sajandi arhitektuuri dateerimise küsimustest. – Töid kunstiteaduse ja -kriitika alalt. 2. Tallinn, 1978, lk. 273–274.

²⁰ V. Raam. Pirita klooster. Tallinn, 1984, lk. 23.

²¹ E. Kühnert. Das St. Olaigildenhau zu Reval. – Jahrbuch der bildenden Kunst. VIII. Riga, 1926, lk. 29–30.

²² I. V. Antipov. Novgorodskaja arxitektura vremeni arxiepiskopov, lk. 152; vrd. R. Zobel. *Opus revalicum* – Tallinna teguviis. Tallinna Kunstiülikooli toimetised. 1 (3). Tallinn, 1993, lk. 24.

²³ L. K. Goetz. Deutsch-russische Handelsgeschichte des Mittelalters. (Hansische Geschichtsquelle. Neue Folge. Bd. V.) Lübeck, 1922, lk. 93 jj.; E. A. Rybina. Novgorod i Ganza. Moskva, 2009, lk. 92 jj.

²⁴ Tsit. E. Tarvel. Hansalinnana XIII sajandist Liivi sõjani. – Tartu ajalugu. Koost. R. Pullat. Tallinn, 1980, lk. 32.

nud, leidub näiteks 1402. aastast üks Peetrikojast teele saadetud kiri, milles palutakse Tartu raehärradel lähetada Novgorodi mõni mürseppmeister, et see vaataks üle sealse Püha Peetri kiriku müürid ja võlvid ning otsustaks, kui palju lupja ja telliseid võiks nende remondiks kuluda; samuti küsiti üht puuseppa koos abilistega, sest ka teised sealsed ehitised vajasid parandamist.²⁵ Üldiselt olid Peetrikojas asunud elu- ja abihooned puust, ent 1410. aastal on nendega tegelenud koos oma sellide ja abilistega ka keegi Tartust pärit mürsepp – nõnda lisandus nende hulka ka üks uus kivimaja.²⁶ Üks suuremaid remonte läks seal käima 1431. aasta kevadel, kusjuures nüüdki nõuti esmalt mõne osava mürmeistri kohalesaatmist – ja kui too oli teinud korda kiriku katuse, pidi ta vaatama üle ka selle vundamendi ning alusmüürid, „et võtta siis ette sellesama pühakojas juures ka mahukamad parandustööd“.²⁷ Kui palju mürimehi oli toona Novgorodi lähetatud, pole täpsemalt teada, ent vähemasti 1432. aasta 10. augustiks oldi selle remondiga juba enam-vähem ühelpool.²⁸ Samuti vajasid pidevat hoolt sealsed palktarad ning korra isegi mingi liigvete ärajuhtimiseks mõeldud puittoru – neidki käisid remontimas ning juurde ehitamas ikka ja aina üksnes tartlaste.²⁹

Nõnda pole võimatu, et 1432. aasta sügisel puhkenud piiskopihoovi põlengu aegu võis mõni Püha Peetri kiriku remondil osalenud mürseppmeistritest isegi veel Novgoro-

dis kohal olla. Siiski tundub üsna väheusutav, et tast endast oleks olnud novgorodlastega kontaktivõtjat – pigem tuleks arvesse sellise vahemehena hoopiski mõni Peetrikoja igapäevase elu korraldajaiks olnud hoovikubjastest ehk *hovesknecht*'idest, pealegi kui ka need suuremalt jaolt kõik tartlased. Neil aegadel on sealseks hoovikupjaks olnud esiti Laurens Høne ja seejärel Tideke Wise – põhiliselt nemad tolle Peetri kiriku remondiga tegelesidki, kusjuures näiteks esimese kohta on teada, et vene keel oli tal juba sedavõrd hästi suus, et ta oli tegutsenud varemalt Tartus ka vene keele tõlgina.³⁰ Mis sai aga novgorodlastele põhjuseks pöörduda võõraste poole, paistab üsnagi selge – nimelt valitses Novgorodis mürseppade osas just neil aegul peaaegu täielik pöud. Nagu arvatakse, võis olla selle tinginud eeskätt 1424. aasta katku-epideemia: kui enne seda oli valminud Novgorodimaal peaaegu igal aastal vähemasti üks või isegi paar uut kivikirikut, siis pärast seda epideemiat ei kerkinud letopisside andmeil sinna tosinkonna aasta jooksul mitte ühtki uut kivihoonet.³¹

Ja olnuks siis nii, et tartlaste ehitatud hooned poleksid venelastele meeldinud. Meeldisid, ja kuidas veel! Ehk nagu on seda väljendanud ka üks 1438. aastal Tartust läbi sõitnud vene, ehkki küll mitte Novgorodist, vaid Suzdalist pärit kirikutegelane: „Aga see Tartu linn on kivist ning suur ja *palata*’d on seal imetoredad – meie, kes polnud niisuguseid varem näinud, aina imestasime...“³²

²⁵ Hansisches Urkundenbuch. Bd. 5. Bearb. v. K. Kunze. Leipzig, 1899, nr. 473, vt. ka nr. 512.

²⁶ Die Recesse und andere Akten der Hansetage von 1256–1430. Bd. 5. Leipzig, 1880, nr. 668.

²⁷ Hanserecesse von 1431–1476. Bd. 1. Bearb. v. Goswin Frhr. v. d. Ropp. Leipzig, 1876, nr. 32, 33, 217; Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch (=LUB). Bd. 8. Begründet v. F. G. von Bunge, fortgesetzt v. H. Hildebrand. Riga, Moskau, 1884, nr. 428, 448.

²⁸ LUB, Bd. 8, nr. 614.

²⁹ Hanserecesse von 1431–1476. Bd. 1, nr. 217; LUB, Bd. 9. Riga, Moskau, 1889, nr. 274. Nagu teada, on ka novgorodlased ise pöördunud neil aegul ehitusasjus vahel Tartu poole, näiteks taheti 1420. aastal saada sealtkaudu endale meistreid Pihkva Kolmainu katedraalile uut tinaplaatidest katust paigaldama, paraku tookord neid sealt siiski leidmata (Pskovskie letopisi. Vyp. 2. Pod red. A. N. Nasonova. Moskva, 1955, lk. 37).

³⁰ LUB, Bd. 8, nr. 231; B. Schubert, Hansische Kaufleute im Novgoroder Handelskontor. – Novgorod. Markt und Kontor der Hanse. Hrsg. von N. Angermann und K. Friedland. (Quellen und Darstellungen zur Hansischen Geschichte. NF. Bd. LIII.) Köln, Weimar, Wien, 2002, lk. 87, 92.

³¹ I. V. Antipov. Novgorodskaja arhitektura vremeni arxiepiskopov, lk. 39.

³² N. A. Kazakova. Pervonačal'naja redakcija „Xoždenija na Florentijskij sobor“. – Pamjatniki russkoj literatury X–XVII vv. (Trudy otdela drevnerusskoj literatury. T. 25). Moskva, Leningrad, 1970, lk. 63; vrd. S. Vahtrre. Tartu 15. sajandi reisikirjeldustes. – Tartu ja ülikool. Tallinn, 1983, lk. 22–23.

Olavinlinna ehk Olofborgi linnus. Vaade loodest. Linnuse ehitust alustati küll juba 1475. aastal, ent oma praeguse ilme on see saanud paljuskil alles 16.–18. sajandil.

Tallinlased Olavinlinnas

Sama erandlik kui *Granovitaja palata* Novgorodis, on ka Viiburist umbes 130 kilomeetrit loode poole jääv Olavinlinna (rootsi keeles Olofborg, ka Nyslott). Nagu allikad kinnitavad, pole sellegi linnuse ehitanud valmis mitte kohalikud, vaid kusagilt välismaalt kohale kutsutud meistrid. Oma ehituslaadi poolest võib too ehitistunduda juba sedavõrd isenäolisena, et näiteks Armin Tuulse on pidanud võimalikuks, et selle ehitajad võisid olla saabunud isegi kusagilt Vahemere-maadest, kas siis Itaaliast või Kreekast. Seda mõistagi mitte päris otsesteitsi, vaid näiteks Venemaa kaudu, sest sinnagi oli jõutud neid suurvürst Ivan III aegu tööle värvata.³³

Nii palju kui selle Saimaa järvistul paikneva linnuse ajaloost teada, hakati seda rajama Viiburi asehäalduri Erik Axelsson

Totti eestvõttel 1475. aastal – eesmärgiks pakuda kaitset tervele Soomele kasvava idaoahu eest.³⁴ Mis jõududega ehitus teoks sai, andmed peaaegu puuduvad, kui mitte arvestada ühes 1477. aastal Totti poolt toonasele Rootsi riigihoidjale Sten Sturele saadetud kirjas pillatud märkust, et tal on õnnestunud palgata tolle linnuse ”torne, müüre ja ka muid vajalikke ehitisi” (*torn, ringemurer och andre nyttige huus*) püstitama „kuusteist head välismaist müürseppmeistrit“ (*16 gode vtlandske muremestere*). Kuna tegutseti piirkonnas, mida Pähkinäsaare rahulepingu järgi võidi tõlgendada ka kui Novgorodi mõjuala, häirisid töid sagedased Vene poolt ette võetavad kallaletungid – sestap tuli enne müüritööde algust panna püsti isegi mingid ajutised kaitsetarad.³⁵ 1480. aastal võttis Viiburi asehäalduri ning ühes sellega ka Olavinlinna ehitustööde üldjuhi ameti üle Erik Axelsson Totti

³³ A. Tuulse. Borgar i Västerlandet. Upprång och typutveckling under medeltiden. Stockholm, 1952, lk. 240–241.

³⁴ H. Pohjolan-Pirhonen. Olavinlinnan historialliset vaiheet. Savonlinna, 1973, lk. 38–41.

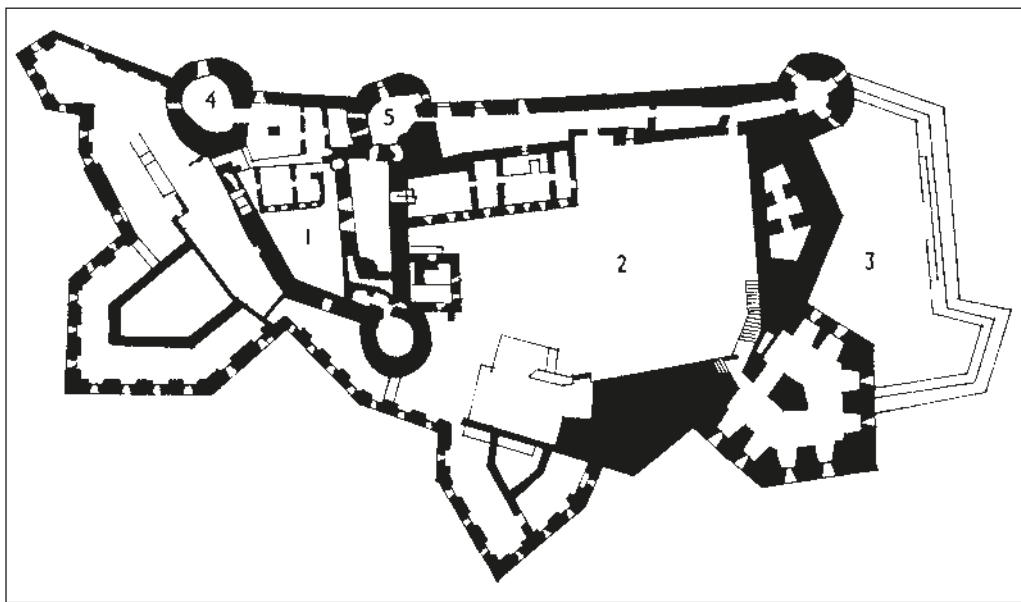
³⁵ Finlands medeltidsurkunden (=FMU). Utg. R. Hausen. Vol. 4: 1451–1480. Helsingfors, 1924, nr. 3733.

vend Laurens – arvatavasti just tema eluajal, seega veel enne 1483. aasta kevadet, linnus oma esialgsel kujul valmiski.³⁶

Iseenesest on Olavinlinna näol olnud tegemist oma aja kohta üpris tugeva kaitseehitisega. Rajatud järvekitsuses paiknevale väikele kaljusaarele, koosneb see sisuliselt kahest osast: pealinnusest, mis hõlmab saarekese läänepoolse kõrgema osa, ja võrreldes sellega umbes kolm korda suuremast eeslinnusest. Pealinnuse kaitseks rajati kolm ümmarguse põhiplaaniga suurtükitorni: loodepoolsele nurgale võimas, tugevalt eenduv Püha Neitsi torn (praegune *Kellotorni*), kirdepoolsele nurgale peaaegu samasugune Püha Olavi torn (praegune *Kirkkotorni*), kagupoolsele nurgale aga neist mõlemast mõnevõrra pisem Püha Eriku torn (praeguseks hävinenud). Kui pealinnuse paksude müüridega tornid ehitati välja rohkem kui kahekümne meetri kõrgustena ja neid

ühendanud müürid kerkisid 10–15 meetrini, siis eeslinnust kindlustati juba mõnevõrra nõrgemalt. Mingit väga peent müüritööd ei tasu sealt siiski otsida ning nõnda on näiteks ka kõik sealsed tornid põhiplaanide poolest üht- või teistpidi lopergused. Millisena Olavinlinna valmides välja nägi, võib ainult oletada, sest hilisematel aegadel on seda üpris tugevasti moderniseeritud ja laiendatud, kusjuures näiteks tornidele tehtud tellistest kõrgendused pärinevad 16. sajandi keskpaigast ning nende ülääärt palistav ümmarguste laskeavade pärg alles 18. sajandi lõpupoolelt.³⁷

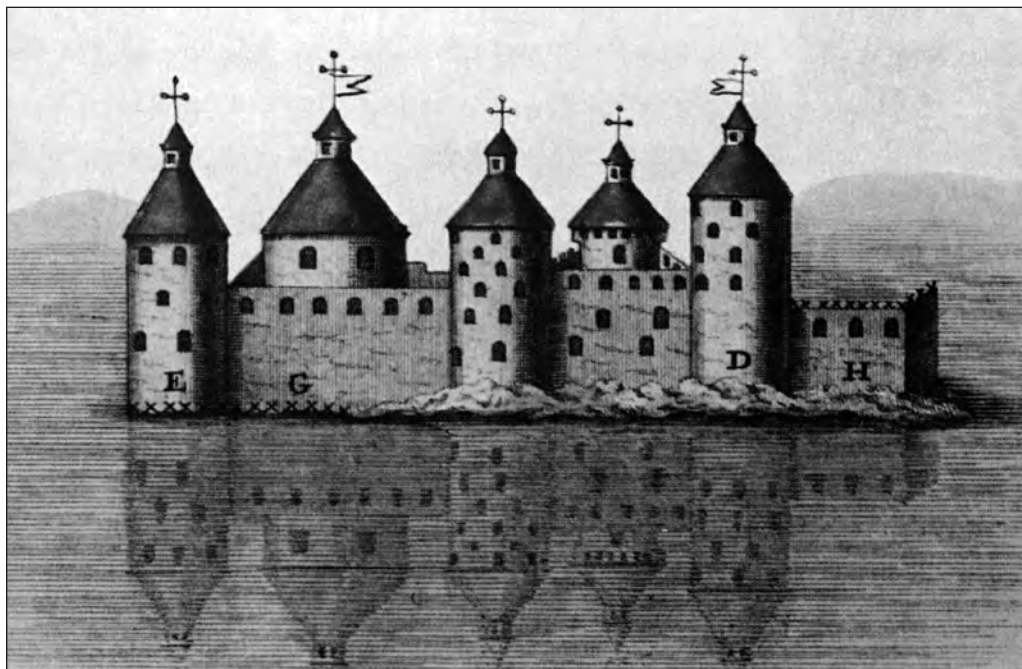
Olavinlinna rajati ajal, kui sõjapidamises olid hakanud tooni andma juba tulirelvad. Esialgu ei toonud see linnuseehitusse kaasa küll paljut muud kui üksnes suuremat pühenemist horisontaalkaitsele – näiteks selleks, et hoida ära müüride mineerimist, paigutati osa laskeavasid juba üsna maapinna lähe-

Olavinlinna põhiplaan. 1 – pealinnus, 2 – eeslinnus, 3 – nn. Suvorovi eeslinnus, 4 – Püha Neitsi torn (praegune *Kellotorni*), 5 – Püha Olavi torn (praegune *Kirkkotorni*). James Maude Richardsi järgi.

³⁶ A. Sinisalo. Olavinlinnan ulkohahmo 1475–1975. – Suomen Museo 1972, vk. 79, lk. 40–44; K. Uotila. Medieval outer baileys in Finland. With special reference to Turku castle. (Archaeologia Medii Aevi Finlandiae. 3.) Turku, 1998, lk. 135; T. Mikkola. The construction stages, research and the oldest restorations of Olavinlinna. – Castella maris Baltici. X. Ed. K. Uotila, T. Mikkola and A.-M. Vilks. (Archaeologia Medii Aevi Finlandiae. XVIII.) Turku, 2012, lk. 139.

³⁷ H. Pohjolan-Pirhonen. Olavinlinnan historialliset vaiheet, lk. 280 jj.; A. Sinisalo. Olavinlinnan rakentamisen vaiheet suuresta Pohjan sodasta nykypäiviin. Savonlinna, 1986, lk. 7 jj.

Olavinlinna läänepoolne külg enne viimaseid suuri ümberehitusi. Fragment 1762. aastal Nürnbergis publitseeritud vasegravüürilt. *Suomen Museovirasto*.

dale. Nõnda leiab ka Olavinlinnast mõne väga madalal asetseva laskeava, nagu näiteks pealinnuse põhjapoolses piirdemüüris, kus need pidid kaitsma üht kaljupinda süvistatud varusissepääsu.

Kummatigi löövad Olavinlinna lahenduses läbi veel ka mõned varasema ajastu linnusearhitektuurile omased jooned. Nagu näiteks see, et suurtükitornid pole mõeldud üksnes kaitseks, vaid et neile on jäetud muidki funktsioone. Nii olid näiteks Püha Neitsi ehk *Kellotorni* kõige alumised korrused ehitatud algselt välja hoopis moona- ja relvaladudena, mistõttu suurtükkide laskeavad said alata seal alles linnust piirava kaitsemüüri kõrguselt. Sama lugu oli ka Püha Olavi ehk *Kirkkotorni*ga, sest sellestki võttis üsna suure osa enda alla kabel, kusjuures tavalisest suuremate aknaavade tõttu oli see väljastpoolt selgelt aimatav.

Olgugi et Soomes ega Rootsis ei leidu Olavinlinnale päris otseseid eeskujusid, ei tähenda see ometi, et mõnd paralleeli ei

saaks tõmmata. Kas või näiteks Olavinlinna jaoks nõnda iseloomulike, oma keskosas veidi paisutatud ümartornide puhul – ilmselt paiknes üks enam-vähem samasugune torn ka Soome lõunarannikul, otse Paldiski vastas asuvas Raasepori (Raseborg) linnuses. Teatavasti seisis sealne 14. sajandil ehitatud linnus aastail 1468–1483 Erik Axelsson Totti venna Laurensi valduses – arvatavasti lasigi just tema ehitada välja selle linnuse lõunaküljel paiknenud ümmarguse suurtükitorni, mis paistab oma üldvormide poolest Olavinlinna tornidele juba nõnda lähedane, et hea tahtmise korral võiks oletada isegi samu ehitusmeistreid.³⁸ Üleüldse ongi tornide keskosa paisutus üks karaktersemaid Olavinlinna tunnusjooni ning näiteks Armin Tuulse jaoks ka peamine argument, miks ta oli valmis oletama, et seda võisid ehitada mõned Venemaa kaudu sinna Vahemere äärest saabunud meistrid. Tõsi see on, et ka mõnest Loo-de-Venemaal asuvast linnusest, nagu näiteks

³⁸ K. Drake. Raaseporin rauniot. Ekenäs, 1983, lk. 46; A. Sinisalo. Myöhaisheskiaikaiset linnat ja linnoitukset. – Ars. Suomen taide. 1. Toim. S. Sarajas-Korte. Helsinki, 1987, lk. 110.

Olavinlinna. Püha Olavi tornis ehk *Kirkkotorni*'s asuv kabel, umbes 1480.

Koporjest, Porhovist ja Irboskast, võib leida enam-vähem samalaadse profiiliga torne, ent erinevalt Olavinlinnast täitsid need kõik juba puhtalt kaitsefunktsioone.³⁹

Ent ometigi on üks Olavinlinna ehitusel tööl olnud „kuueteistkümnest heast välismaisest mürseppmeistrist“ nimepidi teada – see koorub välja ühest Laurens Axelsson Totti poolt 1481. aasta augustis Tallinna raele lähetatud kirjast. Puudutab see kiri kedagi Oleff Hergk'i nimelist mürseppmeistrit, kes oli olnud Olavinlinnas (Nygeslote) selleks ajaks juba pikemat aega tööl (lanngk ghemureth unndt arbeideth): Tott palub Tallinna raadi juhul, kui kuuldused tolle mehe abikaasa surmast peaksid osutuma tõeks, võtta nii tema kui ka ta laste vara rae kaitse alla, sest meister ise ei saavat pöörduda Tallinna tagasi enne kui alles pärast oma lepinguaja lõppu.⁴⁰ Nime Oleff Hergk (= Olev Härg) järgi otsustades pole suuremat kahtlust, et tegemist

on olnud eesti soost meistriga ning et tema kodulinn oli Tallinn, nii kinnitavad mõned hilisemadki allikad: näiteks 1504. aastal elas ta Harju tänaval ja 1520. aastal maksis aktsiisimaksu saja põrandaplaadi väljaveo eest.⁴¹

Nõnda ei osutagi see Laurens Axelsson Totti kirjas esinev mürseppmeistri nimi kuhugile mujale kui üksnes Tallinna suunas. Ent oleks siis tegemist vaid selle üsna juhuslikult välja pudenenud meistrinimega – tegelikult annavad kogu Olavinlinna arhitektuuris tunda kõige rohkem just liivimaalikud ja eriti Tallinna hiliskeskaegsele ehituskoolkonnale omased jooned. Õigupoolest on möönnud sedasama ka Soome uurijad – juba siis, kui nad polnud Oleff Hergkist veel üldse kuulnudki.⁴² Ongi omamoodi üllatav, et sealse arhitektuuriloo jaoks avastati too Tallinna päritolu mees alles 1980. aastatel, sest enne seda oli ta jäänud sealsetele arhitektuuri-uurijatele kahe silma vahele.⁴³

³⁹ A. N. Kirpičnikov. Kamennye kreposti Novgorodskoj zemli. Leningrad, 1984, lk. 150 jj., 210 jj.; A. S. Vlasov, G. N. Èl'kin. Drevnerusskie kreposti Severo-Zapada. Sankt-Peterburg, 2011, lk. 93 jj., 239 jj., 329 jj.

⁴⁰ FMU. Vol. 5: 1481–1495. Helsingfors, 1928, nr. 3880.

⁴¹ P. Johansen, H. von zur Mühlen. Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval. (Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart. 15.) Köln, Wien, 1973, lk. 174–175; R. Kangroopool. Tallinna kiviraidurid ja mürseppmeistrid ca 1290–1700. Tallinn, 1997, lk. 33. Mnc., Tallinna Linnaarhiiv (=TLA), f. R-242, n. 1, s. 224.

⁴² A. Sinisalo. Piirteitä keskiaikaisen Olavinlinnan rakennushistoriallisesta asemasta. – Taidehistoriallisia tutkimuksia. Konsthistoriska studier. 4. Helsinki, 1978, lk. 245 jj.

⁴³ C. J. Gardberg. Der Einfluß der estnischen Baukunst auf Finland. – Beiträge zur Geschichte der baltischen Kunst. Hrsg. von E. Böckler. Gießen, 1988, lk. 197; C. J. Gardberg, P. O. Welin. Suomen keskiaikaiset linnat. Helsinki, 1993, lk. 109.

Ent kui nii võtta, siis oldigi linnuste ehitamise osas keskajal Baltikumis enamasti hoopis aktiivsemad kui Soomes ja Rootsis ning ka tulirelvadele oldi hakatud neid siin kohandama võrdlemisi varakult, osalt juba enne 15. sajandi keskpaika.⁴⁴ Kõnelemata siis sellest, kui oluliseks pidas Olavinlinna asutajaks olnud Erik Axelsson Tott nii Vene ohu tõrjumisel kui ka Soome lähel toimunud kaubaliikluse kindlustamisel ühistegevust Liivimaa Orduga, sõlmides kontakte selleks nii ordumeister Johann Wolthus von Herse kui ka tema venna Ernstiga.⁴⁵ Tõtt-öelda polegi selle üle, et Tott kõik Olavinlinna ehitamiseks vajalikud mürseppmeistrid palkas välismaalt, midagi imestada – üheaegselt tolle linnuse rajamisega oli tal käsil veel teinegi väga mahukas ehitusalane ettevõtmine, nimelt Viiburi linnamüüri väljaehitamine, mistõttu piisava hulga kogenud mürseppmeistrite leidmisega oli tal kindlasti juba üsna kitsas käes.⁴⁶

Sestap leiabki Olavinlinna juures nõnda palju ühisjooni keskaegse Liivimaa linnusearhitektuuriga. Kas või näiteks tema tugevalt eenduvate suurtükitornade osas – ligikaudu samasuguse kujuga torne on võinud kohata ka Virtsu, Kiviloo, Laiuse ja veel mõnel teiselgi siinsel linnusel. Rääkimata siis Toolsest, mille suurejoonelisem väljaehitamine algaski enam-vähem üheaegselt Olavinlinnaga: vaa-dakem, kui sarnaselt paigutuvad mõlema linnuse tulepesad. Isegi tornide keskosa paistamine pole siinse linnusearhitektuuri jaoks olnud päriselt võõras, sest seda näeb näiteks

Kiiu vasallilinnusel. Viimase puhul on Antero Sinisalo, senini peamine Olavinlinna uurija, korra isegi väitnud, et see mõjub „kui mõni Olavinlinna tornidest miniatuuris“.⁴⁷ Ehkki Villem Raami oletuse järgi oli Kiiu vasallilinnus ehitatud välja alles pärast 1517. aastat, kinnitavad mõned viimase aja uuringud, et pigem kerkis see juba 15. sajandi lõpul, seega peaaegu samal kui ka Olavinlinna.⁴⁸ Rääkimata siis veel Tallinna linnakindlustustest – seda enam, et ilmselt olid Oleff Hergki sugused mürseppmeistrid enamiku oma fortifikatsioonialastest tarkustest just nende väljaehitamisel endale saanudki.

Kokkuvõtte asemel

Nii mõnigi asi oli seatud keskaegsel Liivimaal sisse hoopis teistmoodi kui kusagil lääne pool. Nagu näiteks kivihoonete ehitamine: kui peaaegu kõikjal saksa keeleruumiga seostunud aladel andsid sellel alal tooni rändavad meisterkonnad, nn. *Bauhütte*'d, siis siin Läänemere idarannikul oli kogu vastav oskusteave hakanud juba üpris varakult koonduma kohalike mürsepaametite ehk -tsunftide kätte. Üksikasjalisemaid andmeid jagub selles osas paraku vaid Tallinna kohta: kõige varasemad teated sealseid kiviseppi,⁴⁹ s. t. kõiki kivitahumise ja müürladumise alal tegutsenud meistreid ühendanud vennaskonna kohta ulatuvad 1340. aastasse, iseseisva tsunftina on see olnud siin olemas juba 1369. või 1372. aastaks.⁵⁰ Kogu alamsaksa keelealalt pole teada ühtegi teist nii varast mürsepatsunfti,

⁴⁴ R. Zobel. Tallinn (Reval). Keskaegsed kindlustused. Tallinn, 2011, lk. 148 jj.

⁴⁵ H. Pohjolan-Pirhonen. Olavinlinnan historialliset vaiheet, lk. 35–36.

⁴⁶ Lisaks mürseppmeistritele on Erik Axelsson Tott tegeleenud neil aegadel Tallinnast ka mõne teise eriala spetsialistide värbamisega, näiteks palkas ta 1480. aastal sealt endale ametisse kellegi Gerdt Maelre (Gerd *de meleri*) nimelise maalija (J. von Bonsdorff. Kunstproduktion und Kunstverbreitung im Ostseeraum des Spätmittelalters. – Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja. 99. Helsinki, 1993, lk. 50–51).

⁴⁷ A. Sinisalo. Piirteitä keskiaikaisen Olavinlinnan, lk. 251.

⁴⁸ V. Raam. Kiiu vasallilinnus. – Tõid kunstiajaloo alalt. I. (Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. 229.) Tartu, 1969, lk. 72–74; vrd. A. Hein. Stenhus'id, steinwerk'id, festes haus'id, sloth'id, castellum'id, castrum'id, arx'id, torne'd, parochia murata'd. Lisandusi keskaegsete kivimõisate ja väikelinnuste levikaardile Eestis (ilmumas).

⁴⁹ Eesti keeles on sõna kivisepp olnud kasutusel juba vähemasti 15. sajandil, näiteks 1481. aastal kujul „kyui-seppe“ (H. von zur Mühlen. Drei Revaler Einwohnerlisten aus dem 15. und 16. Jahrhundert. – Zeitschrift für Ostforschung 1970, 19. Jg., lk. 704).

⁵⁰ K. Kaplinski. Tallinna käsitöölised XIV sajandil. I. Tallinn, 1980, lk. 117–119; K. Kaplinski. Tallinn – meistrite linn. Tallinn, 1995, lk. 63 jj.

sest näiteks Hamburgis kujunes selline välja alles 1462. aastaks, Greifswaldis 1514, Lübeckis 1527, Lüneburgis 1557 jne.⁵¹

Ent leidis muudki, mis siinseid müürseppmeistreid nende Lääne-Euroopa ametivendadest eraldas. Nõnda ei nõutud neilt üheltki, kui ta tsunftiga liituda tahtis, mingite rännuaastate läbitemist – piisas sellestki, kui ta oli harjutanud ametit ka ainult mõne kohaliku kiviraidur-müürseppmeistri käe all. Polnud vaja esitada isegi mingit erilist meistritööd ja rahulduti sellega, et ta „oli kõiki oma ameti pidamiseks vajalikke oskusi, nagu kivitahumist, müürladumist, kellutööd ja muud seesugust kuue või kaheksa meistri ees ette näidanud“. ⁵² Saati siis sünni- või õppekirjade nõudmisest või ka takistuste seadmisest rahvusliku päritolu osas.⁵³

Küllap seetõttu, et pääs siinsetesse müürsepsatunftidesse oli tehtud nõnda hõlpsaks, sigineski aja jooksul sellele alale järjest enam mittesakslasi. Kui piirdudagi ainult Tallinnas tegutsenud kiviraidurite ja müürseppadega, võib tõdeda, et esialgu valitsesid nende hulgas tõesti peamiselt vaid saksapäraseid nimesid, ent alates 14. sajandi kolmandast veerandist hakkas signema nende kõrvale ka eestipäraseid. Aga näiteks 15. sajandi algupoolel on sealne kiviraidur-müürseppade tsunft eeskätt mittesakslastest koosnenudki.⁵⁴ Enam-vähem samasugust arengujoont võis täheldada ka Riias: sealgi oli hakanud 1390. aastaist peale ilmuma saksa nimedega müürseppmeistrite

kõrvale lätipäraseid nimedega mehi ning näiteks 17. sajandi algul oli viimaste käes juba selge ülekaal.⁵⁵ Tartust jagub seesugust andmestikku hoopis juhuslikumalt, ent vähemasti 1628. aastal leidis sealseski ametis nii saksa kui ka eesti soost müürseppmeistrid.⁵⁶ Ammugi siis mõnest väiksemast linnast, nagu näiteks Pärnust: mitte üksnes orduaja lõpul, vaid ka suurema osa 17. sajandist seisis pea-aegu kogu müüritöö seal eestlaste käes.⁵⁷ Kui aga jäädagi eestipäraseid nimedega kivi- ja müürseppi välja sortima, siis võib ainuüksi ajavahemikul 1411–1458 leida neid tegutsemas ka Viljandis, Põltsamaal, Karksis, Helmes, Haapsalus, Narvas, Porkunis, Keilas, Otepääl, Sangastes, Türil, Padisel ning isegi Kuramaal Vindavis (Ventspilsis).⁵⁸

Mõistagi pidi see, et kohapealsete põlisrahvaste hulgast pärit meistrite osakaal kujunes siinsetes müürsepsatunftides nõnda valdavaks, et samuti see, et kohustuslike rännuaastade nõude puudumise tõttu polnud enamikul paigalistest meistritest õhtumaise gootikaga olnud õigupoolest muid kui üksnes sekundaarseid kontakte, jätma oma jälje ka siinsetesse ehituskunsti. Niigi oli keskaegse Liivimaa näol tegemist Euroopa ääremaaga, kuhu kogu õhtumaine arhitektuur oli jõudnud omamoodi koloniaalkaubana – ja nagu koloniaalkunsti ning koloniaalstiilidega ikka, oli pidanud see siin ümber kohastuma, lihtsustuma, vulgariseeruma, eriti veel sellisel juhul, kui nõnda suur osa selle registrist oli

⁵¹ W. Stieda. Kabelgarn und Steine, zwei Revaler Ausfuhrartikel. – Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands. Bd. 7. Reval, 1910, lk. 174.

⁵² Samas, lk. 203.

⁵³ Meistritöö (oma materjalist puhtalt välja tahatud väike ukseava, aknapost ja kätepesunõu) seati Tallinna kiviraidurite ja müürseppade tsunftis sisse 1538. aastal, sellidele kohustuslikud rännuaastad aga alles 1685 (W. Stieda. Kabelgarn und Steine, lk. 206; Shragenbuch der Ämter und Handwerker in der Stadt Reval, 1394–1649, TLA, f. 230, n. 1, s. Ac6/I, l. 337–337p).

⁵⁴ P. Johansen, H. von zur Mühlen. Deutsch und Undeutsch, lk. 171–173; K. Kaplinski. Tallinna käsitöölised, II, lk. 84–86, 89–91, 95; R. Kangroopool. Tallinna kiviraidurid ja müürseppmeistrid, lk. 3 jj.

⁵⁵ E. Taube. Das sog. „Undeutsche Maureramt“ in Riga bis 1731. – Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga 1932–1933. Riga, 1934, lk. 38–40.

⁵⁶ R. Seeberg-Elverfeldt. Die Einwohnerschaft von Tartu (Dorpat) zur II. Schwedenzeit (1625–1656) vornehmlich in ihren estnischen Bestandteilen. – Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. 1933. Tartu (Dorpat), 1935, lk. 115.

⁵⁷ H. Laakmann. Geschichte der Stadt Pernau in der Deutsch-Ordenszeit (bis 1558). (Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ost-Mitteleuropas. 23.) Marburg an der Lahn, 1956, lk. 77; I. Põltsam-Jürjo. Liivimaa väikelinn Uus-Pärnu 16. sajandi esimesel poolel. Tallinn, 2009, lk. 251 jj.

⁵⁸ P. Johansen, H. von zur Mühlen. Deutsch und Undeutsch, lk. 174.

liikunud alamate klasside ja seisuste juurde. Põhimõtteliselt sai siin teoks seesama, mida veidi hiljem võis näha teostumas näiteks lõunapoolsetes koloniaalmaades: sinnagi on eksporditud üksteise järel mitmesuguseid euroopalikke kõrgstiile, mis siis sattununa kohalike meistrite kätte, kontamineerusid aga sedavõrd, et meenutasid veel üksnes kaudselt oma algseid eeskujusid. Tegemist oli ühtaegu nii kultuurilise hübriidsatsiooni kui ka omamoodi mimikriga: välja tuli arhitektuur, mis kujutas oma emaarhitektuuri suhtes selle hägustunud, määrdunud koopiat, sisaldades küll hulga sarnasusjooni, ent liginedes kohati siiski ka paroodiale. Isegi kui esmapilgul võiski kõik korras paista, sugereerisid pidevalt ette tulevad väikesed mittesarnasused ometigi, et koloniseeritava identiteet polnud ikkagi päriselt seesama mis koloniseerijal.⁵⁹

Paljuki just seetõttu, et lõviosa siinsetest ehitustellimustest oli jäetud kohalike mittesakslaste hulgast, seega ühiskonna kõige madalamatest kihtidest võrsunud meistrite täita, omandas siinne hilisgooti arhitektuur lõpuks mitte üksnes arhailisi, vaid osalt isegi talupoeglikke jooni, sest just nagu talupojakunstiski, andis ka selles tooni eeskätt teatud kindla vormivara lõputu varieerimine, mitte kunagi aga järsem uuendus. Siinne keskaegne arhitektuur sündis küll Lääne-Euroopa kunstiliste standardite jälgendamise käigus, ometigi oli tulemuseks midagi üsna erinevat.⁶⁰

Just sellist veidi eripärast, lääneeuroopalikest eeskujudest irduvat gootikat võib mõlema käsitlemist leidnud objekti – nii Novgorodi Kremli 1430. aastatel valminud *Granovitaja Palata* kui ka Ida-Soomes 1475. aastal kerkima hakanud Olavinlinna linnuse – puhul kohatagi. Et mõlemad on väga mahukad rajatised, on nende püstitamisel osalenud kindlasti ka väga suurel hulgal kohalikku tööjõudu – ometigi olid just toonaselt Liivimaalt – kord Tartust, kord Tallin-

nast – pärit meistrid need, kes andsid neile ehitistele nende põhilise ilme. Oma mahu poolest jätab imposantsema mulje muidugi Olavinlinna, aga pidades silmas eeskätt siinmaist arhitektuurilugu, omandab sügavama tähenduse hoopis *Granovitaja Palata*. Kas või juba sellegi poolest, et ilmselt on tegemist ainsa Tartu ehitusmeistrite poolt püstitatud eluhoonega, mis on tänini enam-vähem algsel kujul säilinud. Kui nii mõneski senises käsitus on püütud rõhutada Tartu ja Tallinna hiliskeskaegse arhitektuuri vahelisi erinevusi, siis peaks see Novgorodis asuv hoone üpris selgelt veenma, et tegelikult on selline eristamine üsnagi kunstlik – palju otstarbekam oleks rääkida tervele keskaegsele Eesti alale omasest ehitusviisist või -stiilist. Nõnda tunnemegi *Granovitaja palata*'s ära enam-vähe samasuguse vormikeele, mis valitses neil samadel aegadel ka Tallinnas – erinevuseks üksnes see, et Tartu meistrite käe all on see omandanud kraadi võrra veel rustikaalsema ilme. Ent ka Ida-Soomes asuva Olavinlinna puhul on põhjust rääkida stiili redutseerumisest, sest paljud õhtumaise arhitektuuri vormid on leidnud edastamist seal üsna isearalikul, adapteeritud kujul.

Ent mõistagi on need kaks kaugel väljapool Eesti praeguseid piire asuvat objekti ka selgeteks tunnusmärkideks, milline potentsiaal siinsetel ehitusmeistritel 15. sajandil ikkagi oli. Just seetõttu, et siinsed müürsepatsumftid ei olnud mittesakslaste jaoks suletud, polnud siin ilmselt mitte kunagi puudust ka müürsepaametisse pürgijatest – ükskõik kui kontimurdvateks või ramprasketeks seda elukutset ka pidada. Teadagi, kui kõrgeks olid toonases ühiskonnas aetud seisuslik-rahvuslikud vahemüürid – lõpuks oligi kivisepa amet üks väheseid, mis võimaldas mõnel mittesakslaselgi saada endale varanduslikult jalad alla, tõusta kodanikuks ja vahel isegi kinnisvaraomanikuks.⁶¹ Võib arvata, et eriti rohkelt sigines selliseid mittesaksa

⁵⁹ M. Kraidy. *Hybridity, or the Cultural Logic of Globalization*. Philadelphia, 2005; P. Burke. *Cultural Hybridity*. Cambridge, 2009, lk. 13–17.

⁶⁰ Vt. lähemalt A. Hein. Tallinna hiliskeskaegne ehituskoolkond ja Oleviste kirik. – *Kunstiteaduslikke Uurimusi* (ilmumas).

tagapõhjaga mürseppmeistreid majanduslikel tõusuperioodidel, nagu oli seda näiteks 15. sajandi algus: siis on Tallinna raad olnud nõus andma mõnel aastal kiviraidur-mürseppadele soodustusi isegi kodanikuks astumisel ning keelanud 1413. aastal neil kogunisti sealt lahkuda, see tähendab, tegeleda müüritööga kusagil mujal kui ainult linna piires.⁶²

Ent ükski tõusuaeg ei kesta igavesti ja nõnda oli 1420. aastate lõpul põhjust usutavasti rääkida juba majanduskriisist.⁶³ Paratamatult kaasnes sellega ehitusmahtude vähenemine, mis nüüd, vahepeal järjest kasvanud ehitusmeistrite hulga juures, tähendas sedagi, et nii mõnigi nende seast pidi jääma tegevusetult istuma. Nõnda ei jäänudki neil muud üle, kui haarata kinni igast ette juhtunud tööpakkumisest, tulgu see siis kodumailt või ka kusagilt hoopis kaugemalt. Küllap kujutasid ka mõlemad siinses artiklis vaatlemist leidnud objektid – nii Novgorodi *Granovitaja palata* kui ka Ida-Soomes asuv Olavinlinna – just selliseid ulgutöid, olles sellistena ühtlasi tunnistajaiks, et kaugetel tööotsadel käimise traditsioon ulatub siinsetel ehitusmeestel juba ligi kuue sajandi taha.⁶⁴

Autor tänab Kaur Altoad, Ivar Leimust ja Anti Selartit käesoleva artikli käsikirjale tehtud oluliste täienduste ning paranduste eest. Töö valmis Eesti Teadusagentuuri institutsionaalse uurimisteema nr. IUT18-8 raames ja Tallinna Ülikooli uuringufondi toetusel.

Ants Hein

(1952), *PhD*, vanemteadur,
Tallinna Ülikool, Rüütli 6, 10130 Tallinn,
ants.hein@tlu.ee

⁶¹ Sellest, kuivõrd tõrjuvad siinsed käsitöösunftid mittesakslaste suhtes muidu olid, vt. nt. V. Niitemaa. Die undeutsche Frage in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter. (Suomalaisen Tiedeakatemian toimituksia. B:64.) Helsinki, 1949, lk. 192–201.

⁶² P. Johansen, H. von zur Mühlen. Deutsch und Undeutsch, lk. 174; R. Kangroopool, M. Lumiste. Mõningatest Tallinna..., lk. 275.

⁶³ I. Leimus. Euroopa hiliskeskaja suur depressioon – kas ka Liivimaal? – Vana Tallinn. 16 (20). Tallinn, 2005, lk. 42–55.

⁶⁴ Mõistagi polnud need Novgorodis ja Olavinlinnas asuvad ehitised ainsad, mida siinsed ehitusmeistrid neil aegadel väljaspool Eestit ehitasid. Nõnda on näiteks Tallinnast pärit mürseppmeister Simon taastanud aastail 1429–1431 tules kannatada saanud Turu dominiikliku Püha Olavi kloostri, samuti on Tallinnast pärit meistrid osalenud Naantalil asunud omaaegse birgitiinide kloostri kiriku ehitusel. Isegi Riia ordulinnuse väljaehitamine on toimunud 16. sajandi algul, vähemasti aastail 1504–1507, ühe tallinlase, Nyggelsi ehk Nickelsi-nimelise mürseppmeistri juhatusel (A. Tuulse. Das Schloss zu Riga. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat. 1937. II. Tartu, 1939, lk. 102; A. Tuulse. Om konstförbindelserna Estland-Finland under medeltiden. – Finskt Museum. LX. Helsingfors, 1953, lk. 35–36; C. J. Gardberg. Der Einfluß der estnischen Baukunst, lk. 191–194).